

Профессор Стефан Круковский (1890–1982)

Эльжбета Чепелевска

Стефан Круковский был выдающимся польским археологом, одним из немногих европейских исследователей, которые в начале XX в. приступили к созданию основ современных знаний о каменном веке.

Круковский родился 22 января 1890 г. в городке Мщонув, расположенном в 45 км к юго-западу от Варшавы, умер 1 мая 1982 г. в Варшаве. Его семья в 1895 г. переехала в Варшаву, где в 1907-м Стефан окончил реальное училище, получив так называемый малый аттестат. Желая помочь своей семье, находящейся в сложном материальном положении, Стефан стал конторским служащим (Kozłowski 2007, с. 23, 24).

В юном возрасте Круковский начал интересоваться древнейшей историей. Уже в 1907 г. он познакомился с Эразмом Маевским, выдающимся исследователем доисторической эпохи, основателем собственного Археологического музея, позже ставшим профессором истории древнего мира в Варшавском университете.

В 1908 г. юного энтузиаста приняли на работу в музей Эразма Маевского, где он изучал могильники преимущественно периода железного века и занимался поиском кремневых изделий в Келецком регионе Мазовии, а затем и на Краковско-Ченстоховской возвышенности (*Jura Krakowsko-Częstochowska*). В его обязанности также входил учет имущества музея и создание сценариев для археологических выставок (Kozłowski 2007, с. 26–28). Он сотрудничал с другим исследователем каменного века, которого принял под свою опеку Эразм Маевский, молодым археологом Леоном Козловским (Kozłowski 2007, с. 76). Круковский публиковал отчеты о раскопках на страницах журнала «Святовит», который издавал музей. Увлечения молодого исследователя были сосредоточены на эпохе палеолита и на вопросах, касающихся анализа кремневых индустрий.

В 1914 г., при содействии Э. Маевского, Круковский получил должность ассистента в Антропологической лаборатории Варшавского научного общества (ВНО), которую возглавлял Казимеж Столыхва. Он сосредоточился на изучении кремневых материалов из дюн, находящихся в окрестностях Варшавы, а также на поисках

Profesor Stefan Krukowski (1890–1982)

Elżbieta Ciepielewska

Stefan Krukowski był wybitnym polskim archeologiem, jednym z kilku badaczy tworzących od początku XX w. zręby współczesnej wiedzy dotyczącej epoki kamienia.

Urodził się 22 stycznia 1890 r. w Mszczonowie, zmarł 1 maja 1982 r. w Warszawie. W 1895 r. jego rodzina przeniosła się do Warszawy, gdzie w 1907 r. Stefan ukończył Szkołę Realną, uzyskując tzw. małą maturę. Ze względu na trudną sytuację materialną rodziny, podjął pracę biurową (Kozłowski 2007, s. 23, 24).

S. Krukowski wcześniej zainteresował się prehistorią. Już w 1907 r. skontaktował się z Erazmem Majewskim, wybitnym prehistorykiem przełomu XIX i XX w., założycielem własnego Muzeum Archeologicznego, późniejszym profesorem prehistorii na Uniwersytecie Warszawskim.

W 1908 r. młody entuzjasta dostał zatrudnienie w Muzeum i zajął się badaniami wykopaliskowymi cmentarzysk, głównie z epoki żelaza, oraz pozyskiwaniem wytworów krzemienych w trakcie badań powierzchniowych na kielecczyźnie i na Mazowszu, a później również w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Do jego obowiązków należało także tworzenie inwentarza Muzeum oraz scenariusza wystawy archeologicznej (Kozłowski 2007, s. 26–28). Współpracował z innym młodym, wzrastającym u boku Erazma Majewskiego archeologiem epoki kamienia – Leonem Kozłowskim (Kozłowski 2007, s. 76). Publikował sprawozdania z badań na łamach „Światowita”, czasopisma Muzeum Erazma Majewskiego. Zainteresowania młodego badacza koncentrowały się na okresie paleolitu i zagadnieniach krzemieniarstwa.

W 1914 r., dzięki poparciu E. Majewskiego, dostał posadę asystenta w Pracowni Antropologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (TNW), kierowanej przez Kazimierza Stołyhwę. Skupił się na interesujących go materiałach krzemienych z wydmy podwarszawskich, a także na poszukiwaniach śladów osadniczych ze starszego paleolitu w jaskiniach Jury Krakowsko-Częstochowskiej – w Złotym Potoku i jaskini Okiennik w Skarżycach (Kozłowski 2007, s. 63). Przygotował szereg referatów na posiedzenia w TNW (Kozłowski 2007, s. 30).

პროფესორი სტეფან კრუკოვსკი (1890–1982)

ელისეტა კეპელევსკა

Professor Stefan Krukowski (1890–1982)

Elżbieta Ciepielewska

სტეფან კრუკოვსკი იყო გამოჩენილი პოლონელი არქეოლოგი, ერთ-ერთი იმ რამდენიმე მკვლევართაგანი, ვინც XX საუკუნის დასაწყისიდან ქმნიდა ქვის ხანის ეპოქის შესახებ თანამედროვე ცოდნის საფუძველს.

კრუკოვსკი დაიბადა 1890 წლის 22 იანვარს, ქ. მშჩონოვში, რომელიც მდებარეობს ვარშავის სამხრეთ-დასავლეთით, 45 კილომეტრის დაშორებით. გარდაიცვალა 1982 წლის 1 მაისს ვარშავაში. 1895 წელს მისი ოჯახი საცხოვრებლად ვარშავაში გადადის, სადაც სტეფანმა 1907 წელს დაასრულა საშუალო სკოლა და მოიპოვა ე.წ. „მცირე ატესტატი“. სურვილით, დახმარებოდა ოჯახს მძიმე მატერიალური პირობების გაუმჯობესებაში, მან მუშაობა დაიწყო, თვისში, მდივნად (Kozłowski 2007, გვ. 23, 24).

კრუკოვსკი ადრეულ ასაკშივე დაინტერესდა პრეისტორიით. უკვე 1907 წელს მან გაიგნო ერაზმ მაევსკი, გამოჩენილი პრეისტორიის სპეციალისტი, პირადი არქეოლოგიური მუზეუმის დამაარსებელი, მოგვიანებით კი პრეისტორიის პროფესორი ვარშავის უნივერსიტეტში.

1908 წელს ახალგაზრდა ენთუზიასტი მიიღეს სამუშაოდ ერაზმ მაევსკის მუზეუმში, სადაც ის დაკავებულია რკინის ეპოქის სამარხების შესწავლით, ასევე კაჟის ნაწარმის მოპოვების შესწავლის საკითხით კელენცში, მაზოვის რეგიონში, ხოლო შემდგომ კრაკოვ- ჩენსტოხოვას მაღლობზეც. ასევე, მის მოვალეობაში შედიოდა სამუზეუმო ნივთების ინვენტარიზაცია და არქეოლოგიური გამოფენისთვის კონცეფციის მომზადება (Kozłowski 2007, გვ. 26-28). ის თანამშრომლობდა ახალგაზრდა მეცნიერთან, რომელიც ქვის ხანით იყო დაკავებული-ლეონ კობლოვსკისთან, ვისზედაც ერაზმ მაევსკი ზრუნავდა (Kozłowski 2007, გვ. 76). კრუკოვსკი აქვეყნებდა კვლევების ანგარიშებს მუზეუმის ჟურნალ „Światowit“-ის ფურცლებზე. ახალგაზრდა მკვლევარების ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა პალეოლითის ეპოქა და ქვის დამუშავების საკითხები.

1914 წელს, ე. მაევსკის მხარდაჭერით, კრუკოვსკი ინიშნება ასისტენტის თანამდებობაზე ვარშავის სამეცნიერო საზოგადოების ანთროპოლოგიურ ლაბორატორიაში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კაჟიმეჟ სტოლიხვა. მან ყურადღება გაამახვილა მისთვის საინტერესო

Stefan Krukowski was a distinguished Polish archaeologist, one of a few researchers who at the beginning of the 20th century laid the foundations of contemporary knowledge about the Stone Age.

He was born on 22 January 1890 in Mszczonów and died on 1 May 1982 in Warsaw. In 1895, his family moved to Warsaw, where in 1907 Stefan finished school in the *realschule* system, receiving the so-called small baccalaureate certificate. Due to his family's difficult financial situation, he found work as an office clerk (Kozłowski 2007, 23, 24).

Early on S. Krukowski became interested in prehistory. As early as in 1907, he contacted Erazm Majewski, a distinguished prehistorian active at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century, founder of his own Archaeological Museum and later professor of prehistory at the University of Warsaw. In 1908, the young enthusiast found employment in the Museum and became involved in excavations and research at various cemeteries, mainly from the Iron Age, as well as in the acquisition of flint products during surveys conducted at the Kielce and Mazowsze regions of Poland, and also later in Jura Krakowsko-Częstochowska (Polish Jurassic Highland). His job included preparing the Museum inventory and archaeological exhibition scripts (Kozłowski 2007, 26–28). He cooperated with another young archaeologist interested in the Stone Age, Leon Kozłowski, both working alongside E. Majewski (Kozłowski 2007, 76). He wrote research reports for the *Światowit*, a journal published by E. Majewski's museum. The young researcher's interests were concentrated on the Palaeolithic period and flintknapping.

In 1914, thanks to E. Majewski's support, S. Krukowski received the post of an assistant in the Anthropology Laboratory of the Warsaw Scientific Society, led by Kazimierz Stołyhwo. S. Krukowski focused on the flint material he found most on the dunes near Warsaw, as well as on searching for traces of settlement in the caves of the Polish Jurassic Highland – in Złoty Potok and the Okiennik cave at Skarżyce (Kozłowski 2007, 63). He prepared a series of papers for the meetings of the Warsaw Scientific Society (Kozłowski 2007, 30).

In 1915, delegated by the Warsaw Scientific Society, he arrived in Kostenki by the Don River (which he had known from I. S. Poliakov's

следов палеолитических поселений в пещерах Краковско-Ченстоховской возвышенности – у деревни Злотый Поток (*Złoty Potok*) и в пещере Окенник (*Jaskinia Okiennik*) в Скаржицах (*Skarżyce*) (Kozłowski 2007, с. 63). На основании этих работ Круковский подготовил ряд отчетов для заседаний ВНО (Kozłowski 2007, с. 30).

В 1915 г. в качестве представителя ВНО он отправился в село Костёнки на Дону (известное ему по публикации И. С. Полякова), где проводил раскопки с середины июля до середины сентября. Материалы этих исследований находятся в Краеведческом музее Воронежа (Kozłowski 2007, с. 41, 44). В Польшу они так и не попали.

Осенью 1915 г. Круковский отправился на Кавказ, где в 1916 г. получил место в Кавказском музее естественной истории в Тифлисе. В течение двух лет исследователь изучал пещеры и скальные жилища. Летом и осенью 1916 г. он проводил раскопки в пещере Гварджилас Клде, которой посвящена настоящая публикация. При изучении материалов этого памятника он уделял особое внимание вопросу технологии обработки кремня, выделяя отщепы, относящиеся к разным фазам расщепления нуклеусов, и подробно описывая последовательность этапов расщепления.

В июле 1918 г. Круковский вернулся в Варшаву и продолжил работу в ВНО. Он приступил к исследованиям на Краковско-Ченстоховской возвышенности, составив конкуренцию Леону Козловскому. В августе–сентябре 1918 г., а затем в сентябре–октябре 1919 г. проводил регулярные раскопки в пещере Цемна (*Jaskinia Ciemna*) в Ойцове (*Ojców*) (Kozłowski 2007, с. 65–69; Partyka 1992, с. 81–84). Полученные материалы эпохи среднего палеолита, относящиеся к микокскому комплексу, побудили С. Круковского выделить орудия особой формы – ножи типа Прондник (Krukowski 1939, с. 55, 56; Sobczyk 1992, с. 103–105). В 1919 г. он исследовал пещеры Садлана (*Jaskinia Sadlana*), Козьярня (*Jaskinia Koziarnia*), Окенник (*Jaskinia Okiennik*) и грот Локетка (*Jaskinia Łokietka*) (Kozłowski 2007, с. 65). В 1920-х гг. Круковский присоединился к кампании по защите пещер в долине реки Прондник от промышленной эксплуатации и настаивал на создании природно-археологического заповедника (Partyka 1992, с. 84, 85).

В 1920 г. по инициативе Государственного комитета по охране доисторических памятников, сформированного в рамках восстановления археологических служб и учреждений после восстановления независимости Польши, Круковского назначили инспектором по консервации археологических памятников Южного округа Варшавы, а в последующие годы – Келецкого региона («Археологические ведомости», т. V, 1920, с. 82; Krukowski 1921; 1923; 1929).

Осенью 1923 г. Круковский отправился во Францию по стипендиальной научной программе для изучения различных камен-

В 1915 r., wydelegowany przez TNW, wyjechał do Kostionek nad Donem (znanych mu z wcześniejszej publikacji I.S. Poliakowa), które badał wykopaliskowo od połowy lipca do połowy września. Materiały z tych badań nie trafiły nigdy do Polski i znajdują się w Muzeum w Woroneżu (Kozłowski 2007, s. 41, 44).

Następnie, jesienią 1915 r. wyjechał na Kaukaz, gdzie w 1916 r. zatrudnił się w Kaukaskim Muzeum Historii Naturalnej w Tyflis. W ciągu dwóch lat penetrował jaskinie i schroniska skalne. Latem i jesienią 1916 r. przeprowadził badania wykopaliskowe w, stanowiącej temat niniejszej książki, jaskini Gwardjilas Klde. Opracowując materiały z tego stanowiska, zwrócił baczną uwagę na kwestię technologii krzemieniarskiej, rozdzielając odłupki na pochodzące z poszczególnych etapów obróbki rdzeni i opisując szczegółowo kolejne etapy rdzeniowania.

W lipcu 1918 r. wrócił do Warszawy, do pracy w TNW. Podjął badania w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, konkurując na tym terenie z L. Kozłowskim. Przeprowadził regularne badania wykopaliskowe w Jaskini Ciemnej w Ojcowie – w sierpniu i wrześniu 1918 oraz we wrześniu i październiku 1919 r. (Kozłowski 2007, s. 65–69; Partyka 1992, s. 81–84). Pozyskane materiały środkowo-paleolityczne, należące do kręgu mikockiego, między innymi dały asumpt do wyróżnienia przez S. Krukowskiego szczególnej formy narzędzia – noża prądnickiego (Krukowski 1939, s. 55, 56; Sobczyk 1992, s. 103–105). W 1919 r. sondował jaskinie Sadlaną, Koziarnię, Łokietkę i Okiennik (Kozłowski 2007, s. 65). W latach 20. włączył się też w akcję ochrony jaskiń Doliny Prądnika przed eksploatacją przemysłową i optował za utworzeniem rezerwatu o charakterze przyrodniczo-archeologicznym (Partyka 1992, s. 84, 85).

W 1920 r. S. Krukowski został, z ramienia Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, utworzonego w ramach formujących się po odzyskaniu niepodległości przez Polskę służb i instytucji archeologicznych, konserwatorem na okręg warszawski-południowy, a w następnych latach na okręg kielecki („Wiadomości Archeologiczne” t. V, 1920, s. 82; Krukowski 1921; 1923; 1929).

Od jesieni 1923 r. przebywał przez rok na stypendium naukowym we Francji, gdzie studiował materiały krzemienne. Znamieną pamiątką tego pobytu jest wprowadzenie do europejskiego nazewnictwa archeologicznego terminu *rylcowiec Krukowskiego* dla rylców pochodzących z wierzchołków tylczaków (Schild 1992a, s. 179, 180).

Od 1929 do 1939 r. S. Krukowski pracował na stanowisku kustosa Wydziału Starszej Epoki Kamienia w utworzonym wtedy w Warszawie Państwowym Muzeum Archeologicznym, będącym

კაუკასის იარაღზე ვარშავის მახლობლად მდებარე დიუნებიდან და ასევე ძველი ქვის ხანის მღვიმური ძეგლების ძიებაზე კრავოვ-ჩენსტოხოვის მთიან რეგიონში, სოფ. ზლოტი პოტოვსა და ოკენიკის მღვიმეში სკარჟიცაში (Kozłowski 2007, გვ. 63). ამ მასალების მიხედვით კრუკოვსკიმ მოამზადა რამდენიმე რეფერატი ვარშავის სამეცნიერო საზოგადოების სხდომებისათვის (Kozłowski 2007, გვ. 30).

1915 წელს, როგორც ვარშავის სამეცნიერო საზოგადოების წარმომადგენელი, გაგზავნეს დასახლება კოსტიონკში, დონში (მისთვის ადრე ცნობილი ი.ს. პოლიაკოვის პუბლიკაციებიდან), სადაც მიმდინარეობდა არქეოლოგიური გათხრები ივლისის შუა რიცხვებიდან სექტემბრის შუა რიცხვებამდე. ამ ექსპედიციის მასალები ინახება ვორონეჟის ადგილობრივ მუზეუმში (Kozłowski 2007, გვ. 41, 44). პოლონეში ეს მასალები ჯერ კიდევ არ მოხვედრილა.

1915 წლის შემოდგომაზე კრუკოვსკი გაემგზავრა კავკასიაში, სადაც 1916 წელს მუშაობას იწყებს თბილისში, კავკასიის მუზეუმში. ორი წლის განმავლობაში მკვლევარმა მოინახულა მღვიმეები და ეხები. 1916 წლის ზაფხულში და შემოდგომაზე მან ჩაატარა გვარჯილას კლდის მღვიმის გათხრები, რომელსაც მიეძღვნა პუბლიკაცია. ამ სადგომის მასალების დამუშავებისას მან ყურადღება გაამახვილა ქვის დამუშავების ტექნოლოგიის საკითხებზე, განასხვავა ანატკეცები, წარმოშობილი ნუკლეუსების დამუშავების ცალკეულ ეტაპებზე და დეტალურად აღწერა ნუკლეუსის დამუშავების ეტაპები.

1918 წლის ივლისში კრუკოვსკი დაბრუნდა ვარშავაში და მუშაობა განაგრძო ვარშავის სამეცნიერო საზოგადოებაში. დაიწყო კვლევები კრავოვ-ჩენსტოხოვის მახლობლად, რითაც კონკურენცია გაუწია ლეონ კობლოვსკის. 1918 წლის აგვისტო-სექტემბერში და შემდგომ 1919 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში (Kozłowski 2007, გვ. 65–69; Partyka 1992, გვ. 81–84) აწარმოებდა რეგულარულ არქეოლოგიური გათხრებს ცემნის გამოქვაბულში, იუცოვში. მოპოვებული შუა პალეოლითური, მასალები, რომლებიც მიეკუთვნება მიოცენის წრეს, ს. კრუკოვსკის უბიძგებს, გამოცხადდეს იარაღის განსაკუთრებული ფორმა-პრონდნიკის დანა (Krukowski 1939, გვ. 55, 56; Sobczyk 1992, გვ. 103–105). 1919 წელს დაზვერვით სამუშაოებს ატარებს მღვიმეებში: სადლანა, კოზიარნია, ოკენიკ და ლოკეტკას მღვიმეში (Kozłowski 2007, გვ. 65). 1920-იან წლებში ჩაერთო პრონდნიკის ველის მღვიმეების დაცვაში, მხარს უჭერდა ბუნებრივ-არქეოლოგიური ნაკრძალის შექმნას და ეწინააღმდეგებოდა მღვიმეების სამრეწველო მიზნით გამოყენებას (Partyka 1992, გვ. 84, 85).

1920 წელს პრეისტორიული ძეგლების დაცვის სახელმწიფო კომიტეტის ინიციატივით, რომელიც ჩამოყალიბდა პოლონეთის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, კრუკოვსკი დანიშნეს

earlier publications), where he conducted excavations from mid-July to mid-September. The material from these studies never reached Poland and is stored in the museum in Voronezh (Kozłowski 2007, 41, 44).

Next, in the autumn of 1915, he left for the Caucasus, where he was employed at the Caucasian Natural History Museum in Tiflis in 1916. He explored caves and rock shelters for two years in the mountains. In the summer and autumn of 1916, he conducted excavations in the Gvardjilas Klde cave, which is the focus of this publication. In his discussion of the material from this site, he drew special attention to the flint technology, distinguishing the flakes that originated from the individual stages of core processing and providing detailed descriptions of the subsequent coring stages.

In July 1918, he returned to Warsaw to his work in the Warsaw Scientific Society. He began his research in the Polish Jurassic Highland, competing in this area with L. Kozłowski. He conducted regular excavations in the Ciemna Cave in Ojców – in August and September of 1918 and September and October of 1919 (Kozłowski 2007, 65–69; Partyka 1992, 81–84). Among other things, the acquired Middle Palaeolithic material, belonging to the Micoquian culture, encouraged S. Krukowski to focus particularly on a specific tool form – the Prądnik knife (Krukowski 1939, 55, 56; Sobczyk 1992, 103–105). In 1919, he surveyed the Sadlana, Koziarnia, Łokietka and Okienik caves (Kozłowski 2007, 65). In the 1920s, he became involved in attempts to protect the caves in the Prądnik Valley from industrial exploitation and advocated the creation of a nature and archaeology reserve (Partyka 1992, 84, 85).

In 1920, the Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych (State Council for the Preservation of Prehistoric Monuments), created within the framework of the various archaeological services and institutions that were established after Poland regained independence, nominated S. Krukowski to be the archaeological inspector for the southern Warsaw area, and in later years – for the Kielce region (*Wiadomości Archeologiczne* vol. V, 1920, 82; Krukowski 1921; 1923; 1929).

Beginning in the autumn of 1923, he spent a year on an academic scholarship in France, where he studied flint material. One distinctive trace from that period is introduction of the term *Krukowski's microburin* into European archaeological terminology to refer to burins from the tops of backed knives (Schild 1992a, 179, 180).

Between 1929 and 1939, S. Krukowski was employed as curator of the Department of the Old Stone Age in the State Archaeological Museum in Warsaw, which was in part a successor of the Polish Council for the Preservation of Prehistoric Monuments (Karczewski 2013, 256, 257).

ных индустрий. Результатом этой поездки стало введение в европейскую археологическую терминологию понятия «ryłcowiec Krukowskiego», обозначающего сколы продольного оживления лезвийной кромки (парарезцовые сколы), снятые с кончиков обуховых ножей (Schild 1992a, с. 179, 180).

С 1929 по 1939 г. С. Круковский работал хранителем Отдела каменного века в Государственном археологическом музее (ГАМ), созданном в то время в Варшаве на базе Польского общества по охране археологических памятников (Karczewski 2013, с. 256, 257).

В 1920-е и 30-е гг. исследователь активизировал разведочные работы в пределах Польской низменности. Поначалу он часто сотрудничал со своим современником – археологом Людвиком Савицким. На протяжении нескольких лет они вместе собирали материалы в дюнах, расположенных у Свидр Великих (*Świdry Wielkie*) и у Свидр Малых (*Świdry Małe*) в регионе впадения реки Свицер в Вислу. В итоге эти памятники дали название свицерской палеолитической индустрии, характеристики которой были сформулированы усилиями обоих исследователей. Оба интересовались стратиграфией дюн, уделяя большое внимание планиграфическому распространению находок. Именно в эти годы и были сформированы альтернативные планиграфические понятия «гнезда» (*gniazdo*) и «кременицы» (*krzemienica*), обозначающие скопления кремневых материалов (Kozłowski 2007, с. 88). Параллельно Стефан Круковский проводил раскопки важных дюнных стоянок в пределах Польской низменности, таких как, например, позднепалеолитические свицерские мастерские в районе Марьянки-Выглендув (*Marianki-Wygłędów*), которые расположены неподалеку от реки Свицер, но на противоположной стороне Вислы, в Гулине (*Gulin*) и Нобле (*Nobel*) (Sulgostowska 1992, с. 173–177), или на нескольких свицерских и тарновских (в соответствии с современной топонимикой) скоплениях кремня («кремениц») в Новом Млыне (*Nowy Młyn*) и Гжибовой Гуре (*Grzybowa Góra*) (Schild et al. 2011, с. 46).

Кроме всего прочего, Круковского интересовала проблема определения видов кремня, используемых в каменном веке на территории Польши, и обнаружение соответствующих выходов сырья (Krukowski 1920; 1921; 1922; 1923). В этом вопросе он сотрудничал с геологом Яном Самсоновичем. Их активные работы в районе северо-восточной окраины Свентокшиских гор (1921–1923 гг.) позволили локализовать выходы шоколадных, полосатых, серых и пятнисто-белых (свентокшиских) кремней. Исследователи обнаружили много рудников по добыче и обработке шоколадного кремня, например, в Илже (*Ilża*), Ороньске (*Orońsko*), Поланах (*Polany*) и Глинянах (*Gliniane*), а также полосатого кремня в Бо-

częściowo instytucjonalnym spadkobiercą Polskiego Grona Konserwatorów Zabytków (Karczewski 2013, s. 256, 257).

W latach 20. i 30. badacz zintensyfikował poszukiwania materiałów na Niżu Polskim. Początkowo często współpracował z Ludwikiem Sawickim, archeologiem ze swojego pokolenia. Obaj przez szereg lat zbierali materiały na wydmach w Świdrach Wielkich i Świdrach Małych przy ujściu rzeki Świder do Wisły. Stanowiska te stały się eponimiczne dla krystalizującego się za sprawą obu badaczy pojęcia paleolitycznego przemysłu świderskiego. Obaj interesowali się potencjalną stratygrafią wydym, przywiązywali coraz większą wagę do planigraficznego rozprzestrzenienia zbieranych wytworów. Ukształtowały się wtedy wymiennie używane pojęcia planigraficzne *gniazda* i *krzemienicy* (Kozłowski 2007, s. 88). S. Krukowski zbierał materiały i badał wykopaliskowo szereg ważnych stanowisk piaszkowych na Niżu, takich jak położone niedaleko Świdrów, ale po drugiej stronie Wisły Marianki-Wygłędów, schyłkowopaleolityczne pracownie świderskie w Gulinie oraz w Noblu (Sulgostowska 1992, s. 173–177), czy szereg schyłkowopaleolitycznych świderskich i tarnowskich (według ówczesnego nazewnictwa) krzemienic w Nowym Młynie i Grzybowej Górze (Schild et al. 2011, s. 46).

W kręgu zainteresowań S. Krukowskiego znalazła się problematyka rozróżnienia skał krzemionkowych wykorzystywanych w epoce kamienia na ziemiach polskich oraz odkrycie ich złóż (Krukowski 1920; 1921; 1922; 1923). Współpracował w tej dziedzinie z geologiem Janem Samsonowiczem. Intensywne wycieczki terenowe w rejonie północno-wschodniego obrzeża Gór Świętokrzyskich (1921–1923) doprowadziły do zlokalizowania wychodni krzemienia woskowo-czekoladowych, krzemienia pasiastego oraz szarego, białego nakrapianego (święciechowskiego). Odkryto wiele punktów eksploatacji (kopalń) i stanowisk przetwórczych krzemienia czekoladowego, między innymi w Ilży, Orońsku, Polanach, Glinianach, a także krzemienia pasiastego w Borowni, Rudzie Kościelnej i Krzemionkach (Samsonowicz 1923; Lech 1992, s. 139–143). W następnych latach badacz lokalizował kolejne punkty eksploatacji krzemienia czekoladowego. Definiując paleolityczny cykl mazowszański, nazywany inaczej kulturą świderską, wyróżnił i nazwał dwie jego podfacje: podfację górniczą i domową (Krukowski 1939, s. 101, 102; Schild 1992b, s. 96). Była to pierwsza w historii funkcjonalna interpretacja przemysłów krzemienianych, ponownie zaproponowana po wojnie przez Lewisa R. Binforda.

W 1928 r. S. Krukowski przyjął z ramienia PMA obowiązki konserwatora odkrytych w 1922 r. przez J. Samsonowicza kopalń neolitycznych w Krzemionkach (dawniej Krzemionkach Opatowskich). Doceniając rangę stanowiska, starał się o utworzenie rezerwatu na terenie pól górniczych w Krzemionkach, wyłączenie tego obsza-

არქეოლოგიური ძეგლების აღდგენისა და კონსერვაციის ხელმძღვანელად (ზედამხედველად) ვარშავის სამხრეთ ნაწილში, ბოლო შემდგომ წლებში – კიელცეს რაიონში („Wiadomości Archeologiczne” ტ. V, 1920, გვ. 82; Krukowski 1921; 1923; 1929).

1923 წლის შემოდგომაზე კრუკოვსკი გაემგზავრა საფრანგეთში, სამეცნიერო სტიპენდიის ფარგლებში, სხვადასხვა ტიპის ქვის მასალის შესასწავლად. ამ მივლინების შედეგად, ევროპულ არქეოლოგიაში დამკვიდრდა ტერმინი „კრუკოვსკის მიკრო საჭრისი”, ლამელაზე დამზადებული ამ იარაღის მახასიათებელი ნიშანია გვერდის სიმრგვალი (Schild 1992a, გვ. 179, 180).

1929 წლიდან 1939 წლამდე ს. კრუკოვსკი მუშაობდა ძველი ქვის ხანის დეპარტამენტის მცველად იმ დროს დაარსებულ ვარშავის სახელმწიფო არქეოლოგიურ მუზეუმში, რომელიც ძველთა დაცვის პოლონეთის საზოგადოების მემკვიდრეობის ბაზაზე დაარსდა (Karczewski 2013, გვ. 256, 257).

1920-იან და 30-იან წლებში მკვლევარმა გააფართოვა მასალების ძიება პოლონეთის დაბლობზე. დასაწყისში ის აქტიურად თანამშრომლობდა თავისი თაობის არქეოლოგთან ლუდვიკ სავიციკისთან. წლების განმავლობაში ისინი ერთად აგროვებდნენ მასალებს დიდი და პატარა შვიდრშის დიუნებიდან, რეგიონიდან, სადაც მდინარე შვიდრი ვისლას უერთდება. ამ ძეგლებმა მისცეს დასახელება შვიდრული პალეოლითის ინდუსტრიას, რომელიც ფორმულირებული იყო ორივე მკვლევრის მიერ. ისინი დაინტერესებულნი იყვნენ ორივე ძეგლის დიუნის (ქვიშაზვინული) სტატიგრაფიით, დიდ ყურადღებას უთმობდნენ შეგროვებული მასალის პლანიგრაფიულ გავრცელებას (განლაგებას). ამავე წლებში ჩამოყალიბდა ალტერნატიული პლანიგრაფიული დაგეგმარება „ბადეები“ და „კაჟი“, რომლითაც აღინიშნება ამ სახეობის ქვის მასალები. პარალელურად ს.კრუკოვსკი აგროვებდა მასალებს და აწარმოებდა გათხრებს მთელ რიგ მნიშვნელოვან დიუნა ნამოსახლარებზე, დაბლობზე, ისეთებზე, როგორებიც არის შვიდრების ახლოს გვინ პალეოლითური შვიდრული სახელოსნოები მარიანკი-ვიგლენდუვის რეგიონში, რომლებიც განლაგებულია მდ.შვიდრის მახლობლად, მდ. ვისლის მოპირდაპირე მხარეს, გულონსა და ნობლში (Sulgostowska 1992, გვ. 173–177), ასევე, რიგ გვიან პალეოლითურ შვიდრული და ტარნოული (იმდრონდელი ტერმინოლოგიით) სადგომი-სახელოსნოს შესწავლით ნოვი მლინსა და გჟიბოვა გურაში (Schild et al. 2011, გვ. 46).

კრუკოვსკი დაინტერესებული იყო პოლონეთში ქვის ხანაში სხვადასხვა სახეობის კაჟის გამოყენების საკითხით. (Krukowski 1920; 1921; 1922; 1923). ამ თემაზე თანამშრომლობდა გეოლოგ იან სამსონოვიჩთან. მათი ინტენსიური სავსელე დაზვერვების შედეგად, შვენტოკჟიშკის მთების ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიდამოებში

In the 1920s and 1930s, S. Krukowski intensified his search for material in the Polish Lowlands. Initially, he frequently cooperated with Ludwik Sawicki, an archaeologist his own age. Over the years, they collected material from the dunes in Świdry Wielkie and Świdry Małe between the estuaries of the Świder and Vistula rivers. Names of these sites became eponymic for developing the idea of the Palaeolithic Świder industry. Both archaeologists were interested in the potential stratigraphy of the dunes, attaching increasing significance to the planographic dissemination of the gathered products. This is when the following two Polish terms came into being: *gniazda* (nests) and *krzemienice* (aggregations of flint material), used alternatively (Kozłowski 2007, 88). S. Krukowski collected material and excavated a series of important sand dune sites in the Lowlands, such as the late Palaeolithic Marianki-Wyględów Świderian-industry workshops located not far from Świdry, but on the other side of the Vistula river, in Gulin and Nobel (Sulgostowska 1992, 173–177) or a series of Świderian or Tarnovian (according to the terminology used at the time) late Palaeolithic flint aggregations in Nowy Młyn and Grzybowa Góra (Schild et al. 2011, 46).

S. Krukowski was also interested in distinguishing siliceous rocks used in the Stone Age on Polish lands and in discovering such deposits (Krukowski 1920; 1921; 1922; 1923). He cooperated within this scope with the geologist Jan Samsonowicz. Intense field trips in the north-eastern edges of the Świętokrzyskie Mountains (1921–1923) led to establishing the location of outcrops consisting of wax-chocolate flint, striped (banded) flint, and grey white-spotted flint (from Święciechów). This led to the discovery of many mining sites, as well as of chocolate flint processing sites, such as in Ilża, Orońsko, Polany, Gliniane, and striped flint workshops in Borownia, Ruda Kościelna and Krzemionki (Samsonowicz 1923; Lech 1992, 139–143). Over the next few years, the researcher located more sites at which chocolate flint had been mined. Defining the Palaeolithic Mazovian cycle, also called the Świderian culture, he distinguished and named two sub-facies: the mining sub-facies and the domestic sub-facies (Krukowski 1939, 101, 102; Schild 1992b, 96). This was the first functional interpretation of flint industries in history, only rediscovered by Luis Binford after the war.

In 1928, S. Krukowski was appointed to the State Archaeological Museum to be the conservator of the Neolithic mines discovered in 1922 by J. Samsonowicz in Krzemionki (formerly called Krzemionki Opatowskie). As he fully acknowledged the site's importance, he attempted to create a reserve encompassing part of the mining fields in Krzemionki, which would exclude the area from agricultural use, while also buying out land from farmers and introducing a ban on

ровне (*Borownia*), Руде Кошчельней (*Ruda Kościelna*) и Кшемёнках (*Krzemionki*) (Samsonowicz 1923; Lech 1992, с. 139–143). В течение нескольких последующих лет исследователь установил и другие места добычи шоколадного кремня. Дав определение «мазовшанского цикла» в палеолите, известного как свидерская культура, он выделил и подгруппы двух его различных фаций: горнодобывающей и внутренней (оседлой) (Krukowski 1939, с. 101, 102; Schild 1992b, с. 96). Это была первая в истории функциональная интерпретация кремневых индустрий, заново открытая после войны Луисом Бинфордом.

В 1928 г. на Круковского, являвшегося сотрудником ГАМ, были возложены обязанности хранителя обнаруженных в 1922 г. Я. Самсоновичем неолитических шахт в Кшемёнках (прежнее название Кшемёнки Опатовские [*Krzemionki Opatowskie*]). Высоко оценив это назначение, он стремился создать заповедник на территории горных месторождений в Кшемёнках, прекратить использование территории в сельскохозяйственных целях, выкупить участки крестьян и запретить добычу известняка, уничтожавшую доисторические объекты (Borkowski 1992). В то же время он организовал и провел обширные поиски поселений, связанных с рудниками в Кшемёнках (Balcer 1992, с. 208, 209; Zalewski 1992). Археолог обучал местных жителей и поручал им систематический сбор материалов, тем самым связывая их эмоционально и финансово с идеей защиты рудников. Увлеченность Круковского изучением и защитой шахт в Кшемёнках отразилась в труде «Кшемёнки Опатовские» (*Krzemionki Opatowskie*), опубликованном в 1939 г.

Одновременно исследователь продолжал поиски палеолитических пещерных материалов. В 1927 г. он вел раскопки на памятнике Пекары II (*Piekary II*), расположенном в каньоне Вислы в окрестностях Кракова, а в 1936 г. продолжил работу на памятнике Пекары I (*Piekary I*) (который был частично изучен в конце XIX в. Г. Оссовским и известен под наименованием Галосской пещеры [*Jaskinia nad Galoską*]) и провел обширные раскопки на памятнике Пекары III (*Piekary III*) (Morawski 1992, с. 163–166; Tomaszewski 1977). Сохранились результаты этих исследований, в том числе многочисленные чертежи разрезов. На различных комплексах в Пекарах были обнаружены леваллуа-мустьерские и микокские материалы среднего палеолита, а также верхнепалеолитические материалы, отнесенные к ориньяку и граветту.

Прямо перед началом второй мировой войны, в 1939 г., был опубликован труд «Палеолит» – краткое изложение результатов исследований хронологии и типологии палеолита Польши, принятых С. Круковским, сопровождаемое прекрасными иллюстрациями многочисленных коллекций кремневых изделий. Этот

ru spod użytkowania rolniczego i wykup działek chłopskich oraz o zakaz eksploatacji wapienia, niszczącej prehistoryczne wyrobiska (Borkowski 1992). Równocześnie organizował i prowadził szerokie prace poszukiwawcze zaplecza osadniczego dla kopalń w Krzemionkach (Balcer 1992, s. 208, 209; Zalewski 1992). Przyuczał miejscowych mieszkańców i zlecał im systematyczne, odpłatne zbieranie materiałów, tym samym wiążąc ich emocjonalnie i ekonomicznie z ideą ochrony kopalń. Zaangażowanie S. Krukowskiego w badanie i ochronę kopalń w Krzemionkach znalazło wyraz w wydanej w 1939 r. książce *Krzemionki Opatowskie*.

Jednocześnie badacz kontynuował poszukiwanie paleolitycznych materiałów jaskiniowych. W 1927 r. prowadził wykopaliska na stanowisku Piekary II, położonym w przełomie Wisły pod Krakowem, a w 1936 r. kontynuował prace na stanowisku Piekary I (Jaskinia nad Galoską – badana już pod koniec XIX w. przez G. Ossowskiego) i przeprowadził rozległe wykopaliska na stanowisku Piekary III (Morawski 1992, s. 163–166, Tomaszewski 1977, 2004). Zachowała się dokumentacja z tych badań, m.in. licznie rysowane profile. Z kompleksu w Piekarach pochodzą środkowopaleolityczne materiały lewaluasko-mustierskie, mikockie oraz górnopaleolityczne materiały oryniackie i graweckie.

Tuż przed II wojną światową, w 1939 r. ukazał się „Paleolit” – podsumowanie stanu badań i wiedzy S. Krukowskiego na temat tej epoki na ziemiach polskich, do dziś przywoływane, mimo często już nieaktualnych koncepcji dotyczących systematyki i chronologii, z pięknymi ilustracjami licznych kolekcji wytworów krzemienych. Opracowanie to jest świadectwem rozległości formułowanych problemów badawczych i znanstwa zagadnień dotyczących krzemieniarstwa. W 1939 r. specjalnie dla niego został wyodrębniony w PMA Wydział Paleolitu.

W momencie wybuchu wojny badacz przebywał w Przemyśle, gdzie pozyskiwał materiały środkowo- i górnopaleolityczne z dwóch stanowisk lessowych. Stamtąd udał się do Lwowa, w którym przeżył lata wojny, zatrudniając się w Instytucie Archeologii Akademii Nauk USSR, a potem w Muzeum Historycznym (Kozłowski 2014). Do Warszawy powrócił wiosną 1944 r. Na jesieni tego roku osiadł na stałe w Skarżysku-Kamiennym.

Ze względu na skonfliktowanie ze środowiskiem archeologicznym, sięgające czasów sprzed wojny i wynikające z trudnego charakteru badacza, nie związał się po wojnie trwale z żadną instytucją naukową. Przez pół roku pracował w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (1947), wykładał też prehistorię na Uniwersytecie Jagiellońskim (1948/49). Zatrudnił się jako urzędnik w Skarżysku-Kamiennym. Później udało mu się uzyskać jednoosobową

(1921–1923), ლოკალიზებულ იქნა შოკოლადისფერი, ზოლიანი, ნაცრისფერი, თეთრად-დაწინწკლული (შვენტოვსკური) კვარცი. ამის შედეგად აღმოჩნდა კაჟის გამოსავლებთან ქვის დასამუშავებელი სადგომები. მათ შორის ილზაში, ორონსკში, პოლანებში, გლინიანებში და ასევე ზოლიანი კაჟისა – ბოროვნიაში, რუდა კომშელიაში და კჟემიონკებში (Samsonowicz 1923; Lech 1992, გვ. 139–143). მომდევნო წლებში მკვლევარმა დაადგინა შოკოლადური კაჟის გამოყენების სხვა პუნქტების ადგილმდებარეობა. განსაზღვრა რა მათგან პალეოლითური ციკლი, რომელიც „შვიდრული კულტურის“ სახელითაა ცნობილი, გამოყო ამ კატეგორიის ორი ქვეჯგუფი: მთის და საყოფაცხოვრებო (Krukowski 1939, გვ. 101, 102; Schild 1992b, გვ. 96). ეს იყო ისტორიაში პირველი ქვის დამუშავების ინდუსტრიის ფუნქციონალური დაყოფა, რომელიც ომის შემდეგ თავიდან აღმოაჩინა ლუის ბინფორდმა.

1928 წელს არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმმა კრუკოვსკი 1922 წ. სამსონოვიჩის მიერ წელს აღმოჩენილი ნეოლითური ხანის მატარებლის (ადრე ცნობილი იყო კრემიონკი თაბატოვსკიის სახელით) კონსერვატორ-რესტავრატორად დანიშნა. აცნობიერებდა რა ძეგლის მნიშვნელობას, ცდილობდა ნაკრძალის დაარსებას კჟემიონკების ზეგანზე, რათა ამ ტერიტორიაზე არ დაეშვათ სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა, კირქვის დამუშავება, რაც ზიანს მიაყენებდა პრეისტორიულ ძეგლებს (Borkowski 1992). ამავე დროს სადაზვერვო სამუშაოები ჩაატარა კჟემიონკებში მატარებელთან დაახლოებული დასახლების აღმოსაჩენად (Balcer 1992, გვ. 208, 209; Zalewski 1992). ადგილობრივ მოსახლეობას ასწავლიდა მასალების სისტემატურ შეგროვებას, რითაც მათ ემოციურად და ეკონომიურად აკავშირებდა ძეგლების დაცვის იდეასთან. კრუკოვსკის კჟემიონკებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები და მათი დაცვა-კონსერვაცია აღწერილია 1939 წელს გამოცემულ წიგნში „თაბატოვსკის კჟემიონკები“.

ამავე დროს მკვლევარი აგრძელებდა პალეოლითური ხანის მღვიმური ძეგლების ძიებას. 1927 წელს გათხრებს აწარმოებდა ძეგლ პიეკარი II-ზე, ვისლის ხეობაში, კრაკოვთან. ხოლო 1936 წელს მუშაობა გააგრძელა ძეგლ პიეკარი I-ზე (მღვიმე გალოსკაზე-გ.ოსსოვსკის მიერ შესწავლილი უკვე XIX ს-ის ბოლოს) ასევე აწარმოებდა ფართომასშტაბიან გათხრებს ძეგლ პიეკარი III-ზე (Morawski 1992, გვ. 163–166, Tomaszewski 1977, 2004). შემორჩენილია ამ კვლევების დოკუმენტაცია, მათ შორის ჭრილების მრავალი ჩანახატი. პიეკარების კომპლექსი მოიცავს შუა პალეოლითის ლევალიურ-მუსტიურ კულტურას, მიქოკური და ასევე ზედა პალეოლითურ ორინიაკულ და გრავეტის კულტურებს.

II მსოფლიო ომის დაწყებამდე, 1939 წელს, გამოიცა მისი ნაშრომი „პალეოლითი პოლონეთში“, რომელიც არის კრუკოვსკის კვლევების მოკლე შეჯამება. წიგნში თავმოყრილია ქვის ხანის კოლექციების არაჩვეულებრივი ილუსტრაციები.

the mining of limestone as it destroyed prehistoric excavation sites (Borkowski 1992). Simultaneously, he organized and conducted large-scale prospecting for settlement patterns linked to the mines in Krzemionki (Balcer 1992, 208, 209; Zalewski 1992). He taught the local inhabitants and instructed them to collect material systematically, as a result forming emotional and economic ties with the concept of protecting the mines. S. Krukowski's involvement in researching and conserving the mines in Krzemionki was expressed through the book he published in 1939 entitled *Krzemionki Opatowskie*.

At the same time, the scholar continued to search for Palaeolithic cave material. In 1927, he conducted excavations at the site in Piekary II, situated in the Vistula Gorge near Cracow. In 1936 he continued with his work at the Piekary I site (the Galoska Cave – studied as early as the late 19th century by G. Ossowski) and conducted widespread excavations at the Piekary III site (Morawski 1992, 163–166; Tomaszewski 1977, 2004). The documentation from this research has been preserved, including numerous sketched profiles. Levallois-Mousterian and Micoquian Middle Palaeolithic and Aurignacian and Gravettian Upper Palaeolithic material originate from the complex in Piekary.

Just before World War II, in 1939, the book *Paleolit* (The Palaeolithic) was published – a summary of S. Krukowski's research and accumulated knowledge about this era on Polish land, which is to this day quoted, despite frequently outdated concepts concerning the systematization and chronology of material. It contains beautiful illustrations of numerous flint product collections. This study is testimony to the extensiveness of the research problems he formulated and his knowledge of issues linked to flint processing. In 1939, a Department of the Palaeolithic was established especially for him in the State Archaeological Museum.

When the war broke out, the researcher was in Przemyśl, where he was excavating Middle and Upper Palaeolithic material from two loess sites. From there, he travelled to Lvov, where he stayed during the war, employed in the Institute of Archaeology at the USSR Academy of Sciences, and later at the Historical Museum (Kozłowski 2014). He returned to Warsaw in the spring of 1944. In the autumn of that same year he found permanent residence in Skarżysko-Kamienna.

Due to the conflicts he had with various archaeologists, which reached as far back as the prewar period and were caused by his difficult personality, he did not become permanently engaged by any academic institution after the war. For half a year he worked at the Archaeological Museum in Cracow (1947) and taught prehistory at the Jagiellonian University (1948/49). He was an office worker in Skarżysko-Kamienna. He was later appointed to establish a one-

труд свидетельствует об интенсивности работы исследователя, о глубине понимания им вопросов, связанных с кремневыми индустриями, и до сих пор является актуальным, несмотря на устаревшие концепции в систематике и хронологии. В 1939 г. специально для Круковского в ГАМ был создан Отдел палеолита.

В начале войны исследователь находился в Пшемысле, где он занимался раскопками двух лёссовых стоянок, содержащих средне- и верхнепалеолитические материалы. Оттуда он отправился во Львов. В годы войны Круковский работал в Институте археологии Академии наук УССР, а затем в Историческом музее во Львове (Kozłowski 2014). Он вернулся в Варшаву весной 1944 г., а осенью поселился в городке Скаржиско-Каменна на юго-востоке Польши.

Из-за конфликта с археологическим сообществом, возникшим еще до войны и связанного со сложным характером исследователя, после возвращения в Польшу Круковский не получил постоянной работы ни в одном научном учреждении. В течение шести месяцев он работал в Археологическом музее в Кракове (1947 г.), читал лекции по истории древнего мира в Ягеллонском университете (1948/49 гг.), а затем устроился клерком на государственную службу в Скаржиско-Каменна. Позже он стал единственным сотрудником лаборатории Древнего мира при Первом отделении Польской академии наук (ПАН) (Więckowska 1992a, s. 36). В 1956 г., в знак признания его научных достижений, Стефан Круковский получил звание доцента, хотя у него не было официального археологического образования.

Проживая в Скаржиско-Каменна, он продолжал проводить полевые исследования на расположенных неподалеку землях Гжибовой Гуры и Нового Млына, несмотря на официальные препятствия и финансовые трудности (Karczewski 2014). В 1945 г. он обнаружил остатки гематитового рудника и связал их со скоплением позднепалеолитических и мезолитических поселений на реке Каменной. Этот комплекс, состоящий из рудника и поселений, Круковский назвал «Рыдно» (*Rydno*) и проводил на нем исследования вплоть до 1960 г. С 1955 г. он привлекал к работе многих студентов, желающих заниматься изучением палеолита (Schild et al. 2011, s. 46). В процессе полевых исследований под руководством Круковского у многих из них сложились замечательные отношения с учителем, что положило начало их успешной исследовательской карьере.

В 1958–1963 гг. по инициативе и под руководством проф. С. Круковского проводились обширные исследования (начатые в 1955 г. профессором Л. Савицким) позднепалеолитических и, прежде всего, мезолитических дюнных стоянок в месте слияния рек Висла и Нарев. Круковский предпринял эти работы из-за предполагаемого разрушения дюн в районе строительства плотины в Дембе.

Pracownię Prehistoryczną przy Wydziale I Polskiej Akademii Nauk (Więckowska 1992a, s. 36). W 1956 r. S. Krukowski, w uznaniu dla jego osiągnięć naukowych, otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, mimo że nie miał formalnego wykształcenia archeologicznego.

Mieszkając w Skarżysku-Kamienniej, kontynuował, nie bez problemów urzędowych i finansowych, badania terenowe na pobliskich gruntach Grzybowej Góry i Nowego Młyna (Karczewski 2014). W 1945 r. odkrył tam ślady kopalni hematytu i powiązał je z nagromadzeniem śladów osadniczych z okresu schyłkowego paleolitu i mezolitu nad rzeką Kamienną. Nazwał ten kompleks kopalnianio-osadniczy Rydnem. Badania na Rydnie prowadził do 1960 r., od 1955 r. zatrudniając wielu studentów – adeptów paleolitu (Schild et al. 2011, s. 46). Terenowa praktyka pod okiem S. Krukowskiego stała się dla wielu z nich relacją uczeń-mistrz i początkiem udanej kariery naukowej.

W latach 1958–1963 z inicjatywy i pod kierunkiem prof. S. Krukowskiego prowadzone były szeroko zakrojone badania (zapoczątkowane w 1955 r. przez prof. L. Sawickiego) schyłkowopaleolitycznych i przede wszystkim mезолитycznych stanowisk piaskowych w widłach Wisły i Narwi. Podjęto te działania wobec przewidywanego zniszczenia wydm w rejonie budowy stopnia wodnego Dębe. Uzyskano (siłami archeologów ówczesnego Zakładu Paleolitu IHKM PAN) blisko 200 inwentarzy eksplorowanych powierzchniowo i wykopaliskowo ze stanowisk na gruntach m.in. wsi Wieliszew, Komornica, Poddębe, Poniatów, Krubin (Więckowska 1992b, s. 186).

Pod koniec lat 60. prof. S. Krukowski utworzył Zespół Prehistorii przy Muzeum Ziemi PAN, który mieścił się w siedzibie PMA i zatrudniał kilkoro asystentów.

W 1976 r. sędziwy już autor wydał pracę *Skam 71. Zbiór rozpraw prahistorycznych*. Praca ta, hermetyczna i w dużej mierze nieczytelna dla innych ze względu na swoisty i oryginalny język oraz sztucznie stworzoną terminologię krzemieniarską, nie spotkała się z dobrym przyjęciem środowiska archeologicznego.

W Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA w Warszawie znajduje się Archiwum Stefana Krukowskiego, obejmujące jego notatki, listy, dokumentację polową oraz rękopisy. Niewielka ich część została opublikowana przez różnych autorów, pozostała udostępniono w bazie zbiorów archiwalnych – ICA AtoM w ramach Cyfrowych Zbiorów PMA.

Ogromne zbiory wytworów krzemiennych, kamiennych i próbek geologicznych pozyskanych przez S. Krukowskiego są w większości przechowywane w PMA. Według szacunków w Dziale Paleolitu

წიგნი დღესაც აქტუალურია, მიუხედავად მასალის მოძველებული ქრონოლოგიზაციისა და სისტემატიზაციისა. ეს არის ქვის ხანის ინდუსტრიის მასშტაბური კვლევა. სწორედ ამიტომ, 1939 წელს, სპეციალურად მისთვის არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმში ცალკე გამოიყო პალეოლითის განყოფილება.

ომის დაწყების დროს მკვლევარი ფეხმძიმში იმყოფებოდა, სადაც აწარმოებდა გოხრებს ლოსების ორ სადგომზე, რომლებიც შეიცავდა შუა და ზედა პალეოლითის მასალებს. იქიდან გაემგზავრა ლვოვში. ომის პერიოდში ის მუშაობდა ჯერ სსრკ-ს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში, ხოლო შემდგომ – ლვოვის ისტორიის მუზეუმში (Kozłowski 2014). კარმავაში დაბრუნდა 1944 წლის გაზაფხულზე, ხოლო შემოდგომიდან მუდმივად დაფუძნდა სკაჟისკო-კამენაში, პოლონეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

არქეოლოგიურ წრეებთან ჯერ კიდევ ომამდელი კონფლიქტის გამო და მკვლევრის რთული ბუნებიდან გამომდინარე, ომის შემდგომ მან ვერ იპოვა მუდმივი სამსახური სამეცნიერო დაწესებულებებში. ნახევარი წელი მუშაობდა კრაკოვში არქეოლოგიურ მუზეუმში (1947), კითხულობდა ლექციებს ძველი მსოფლიოს ისტორიის შესახებ იაგელონიის უნივერსიტეტში (1948/49), შემდგომ დაიწყო მუშაობა მდივნად სახელმწიფო დაწესებულებაში, სკაჟისკო-კამენაში. მოგვიანებით ის გახდა ერთადერთი თანამშრომელი პრეისტორიული ლაბორატორიის განყოფილებაში, პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემიაში. (Więckowska 1992a, გვ. 36). 1956 წელს სტეფან კრუკოვსკიმ მეცნიერებაში შეტანილი ღვაწლისთვის მიიღო დოქტორის წოდება, თუმცა მას არ ჰქონდა ფორმალური არქეოლოგიური განათლება.

სკაჟისკო-კამენაში ცხოვრებისას არაოფიციალურად და დაფინანსების გარეშე განაგრძო გუბოვა გურისა და ნოვი მლინის მიმდებარე ადგილების (Karczewski 2014) სავსე კვლევები. 1945 წელს მან აღმოაჩინა ჰემატიტის მალაროს კვალი, რომელიც დაუკავშირა მდინარე კამიენაზე პალეოლითისა და მეზოლითის დასასრული პერიოდის დასახლებას. მან ამ მალარო-დასახლების კომპლექსს „რიდნო“ უწოდა და აქ კვლევებს აწარმოებდა 1960 წლამდე. 1955 წლიდან მან მოიზიდა პალეოლითის პერიოდით დაინტერესებული ბევრი ახალგაზრდა (Schild et al., 2011, გვ. 46). ბევრი მათგანისთვის კრუკოვსკის ზედამხედველობით სავსე პრაქტიკები წარმატებული სამეცნიერო კარიერის დასაწყისი გახდა.

1958–1963 წლებში, პროფ. ს. კრუკოვსკის ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით, ჩატარდა ფართომასშტაბიანი კვლევები (ინიცირებული 1955 წელს პროფ. ლ. სავიცკის მიერ) გვიან პალეოლითის და, უპირველეს ყოვლისა, მეზოლითური ქვიშაზვინური, დიუნური სადგომების ვისლისა და ნარევის

person Prehistory Laboratory at Faculty I of the Polish Academy of Sciences (Więckowska 1992a, 36). In 1956, S. Krukowski, in tribute to his academic achievements, received the title of associate professor, despite not having a formal archaeological education.

Living in Skarżysko-Kamienna, he continued his field studies in the nearby lands surrounding Grzybowa Góra and Nowy Młyn, though not without certain financial and administrative difficulties (Karczewski 2014). In 1945, he discovered traces of a hematite mine and linked it to the accumulation of settlement traces from the late Palaeolithic and Mesolithic by the Kamienna River. He named this mining and settlement complex “Rydno”. He conducted research into Rydno from 1950 to 1955, employing a large amount of students – interested in the Palaeolithic (Schild et al. 2011, 46). For many of them, this field apprenticeship under S. Krukowski’s care developed into a student–master relationship and was the beginning of a successful academic career.

In 1958–1963, at Prof. S. Krukowski’s initiative and under his leadership, wide-spread research (initiated in 1955 by Prof. L. Sawicki) was conducted into the late Palaeolithic and primarily Mesolithic sand dune sites in the Vistula and Narew river fork. These activities were undertaken due to the planned destruction of the dunes due to the construction of the Dębe dam. Thanks to the efforts of the archaeologists from the Palaeolithic Department at the Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences, almost 200 inventories were acquired, surveyed and excavated from sites in the villages of Wieliszew, Komornica, Poddębe, Poniatów, Krubin (Więckowska 1992b, 186).

Towards the end of the 1960s, Prof. S. Krukowski created the Prehistory Complex at the Polish Academy of Sciences’ Museum of the Earth, which was located within the State Archaeological Museum and employed a few assistants.

In 1976, the venerable author published the book *Skam 71. Zbiór rozpraw prehistorycznych* (Skam 71: A Collection of Prehistoric Essays). This publication, which is quite hermetic and remains largely not understandable for most due to its peculiar and original use of language and artificially created flint terminology, was not received well by the archaeological milieu.

Stefan Krukowski’s Archives, containing his notes, letters, field records and manuscripts, are located in the Department of Scientific Documentation of the State Archaeological Museum in Warsaw. Some small fraction of this has been published by various authors, while the remaining documents have been made available in the archives database – ICA AtoM within the framework of the State Archaeological Museum’s Digital Collections.

Археологи существовавшего в те годы Отдела палеолита Института истории материальной культуры ПАН исследовали почти две-сти объектов, представленных как подъемными материалами, так и стратифицированными комплексами в окрестностях деревень Велишев (*Wieliszew*), Коморница (*Komornica*), Поддембе (*Poddębę*), Понятув (*Poniatów*) и Крубин (*Krubin*) (Więckowska 1992b, с. 186).

В конце 1960-х гг. проф. С. Круковский создал Отдел древней истории при Музее Земли ПАН, располагавшийся в штаб-квартире Государственного археологического музея, и нанял нескольких сотрудников.

В 1976 г. уже пожилой исследователь опубликовал труд «Skam 71. Сборник эссе по доистории» (*Skam. 71. Zbiór rozpraw prahistorycznych*). Археологическое сообщество приняло эту работу настороженно, поскольку она была достаточно трудна для прочтения из-за своеобразного языка и искусственно созданной, местами загадочной терминологии для описания кремневых индустрий.

Архив Стефана Круковского, содержащий его заметки, письма, полевую документацию и рукописи, хранится в Лаборатории научной документации ГАМ в Варшаве. Небольшая часть архивных документов была опубликована различными авторами, остальные сегодня доступны в базе данных ICA AtoM среди оцифрованных коллекций ГАМ.

Большая часть огромных коллекций, сформированных Стефаном Круковским, которые содержат каменные индустрии, образцы различных горных пород и геологические образцы, хранится в Отделе палеолита и мезолита Государственного археологического музея в Варшаве. По предварительным оценкам наследие исследователя насчитывает несколько сотен коллекций¹. Они включают в себя свыше ста тысяч артефактов, а вес неподсчитанных находок составляет почти три тонны. Особая часть наследия Стефана Круковского – артефакты из кремневых шахт в Кшемёнках, а также из поселения Цмелюв-Гавронец (*Ćmielów-Gawroniec*) – хранится в Отделе неолита Государственного археологического музея.

i Mezolitu PMA znajduje się kilkaset kolekcji i zespołów¹. Liczą one sto kilkanaście tysięcy zabytków, a pula niepoliczona waży prawie trzy tony. Osobną częścią spuścizny S. Krukowskiego są przechowywane w Dziale Neolitu PMA zbiory z kopalń w Krzemionkach, z punktów eksploatacji krzemieni czy z osady Ćmielów-Gawroniec.

¹ См. список коллекций С. Круковского, находящихся на хранении в Отделе палеолита и мезолита ГАМ.

¹ Zobacz spis stanowisk w DPiM PMA pozyskanych przez S. Krukowskiego.

შესართავთან. დემბეში იგეგმებოდა დამბების მშენებლობა, რაც დიუნებს განადგურებით ემუქრებოდა. გამოვლინდა (პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემიის იმდროინდელი მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის პალეოლითის განყოფილების არქეოლოგთა ძალისხმევით) დაახლოებით 200 თბიქტი როგორც ზედაპირული, ასევე სტრატეგიული სოფლებიდან: ველიშევი, კომორნიცა, პოდდემბე, პონიატუვი და კრუბინი (Więckowska 1992b, გვ 186).

1960-იანი წლების ბოლოს პროფ. ს. კრუკოვსკიმ შექმნა პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემიის დედამიწის მუზეუმთან არსებული პრეისტორიის ჯგუფი, რომელიც განთავსდა არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმში, სადაც რამდენიმე ასისტენტი დაასაქმა.

1976 წელს მოხუცი ავტორი აქვეყნებს ნაშრომს «Skam 71. პრეისტორიული კვლევების კრებული». ეს ნაშრომი რთულად წასაკითხია თავისებური, ორიგინალური ენისა და ხელოვნურად შექმნილი ქვის მასალის ტერმინოლოგიის გამო. წიგნი ძნელად მიიღო არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ.

სტეფან კრუკოვსკის არქივი დაცულია ვარშავის არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო დოკუმენტაციის ლაბორატორიაში. ის მოიცავს მის შენიშვნებს, წერილებს, სავსე დოკუმენტაციებსა და ხელნაწერებს. მცირე ნაწილი გამოქვეყნდა სხვადასხვა ავტორის მიერ, გამოუქვეყნებელი მასალა, კი ხელმისაწვდომია საარქივო მონაცემთა ბაზაში – ICA AtoM როგორც არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმის ციფრული კოლექციების ნაწილი.

სტეფან კრუკოვსკის მიერ მოპოვებული ქვის ხანის მასალა და გეოლოგიური ნიმუშების უდიდესი ნაწილი ძირითადად არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება. არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმის პალეოლითისა და მეზოლითის განყოფილებაში დაცულია ს. კრუკოვსკის მიერ შესწავლილი რამდენიმე ასეული კოლექცია და არტეფაქტი¹. მათი რიცხვი 120 ათასს აღწევს, ხოლო დაუთვლელი ნაწილი თითქმის 3 ტონას იწონის. ს. კრუკოვსკის მემკვიდრეობის უმეტესი ნაწილი-არტეფაქტები ქშემიონის ქვის მადარობიდან და ასევე ჩმიელუ-გავრონეცის ქვის დამუშავების ადგილიდან, ინახება არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმში, ნეოლითის განყოფილებაში.

The huge collections of flint and stone products and geological samples acquired by S. Krukowski are to a large extent kept at the State Archaeological Museum in Warsaw. According to the estimates of the Department of the Palaeolithic and Mesolithic, they consist of a few hundred collections and assemblages.¹ These amount to well over 100,000 artefacts, while those that have not been counted weigh almost three tonnes. A separate part of S. Krukowski's legacy consists of collections from the mines in Krzemionki, from flint mining spots and from the Ćmielów-Gawroniec settlements, which are currently kept in the Department of the Neolithic Period of the State Archaeological Museum in Warsaw.

¹ იხილე ს. კრუკოვსკის მიერ შესწავლილი ძეგლების ჩამონათვალი, რომელიც დაცულია არქეოლოგიის სახელმწიფო მუზეუმის პალეოლითისა და მეზოლითის განყოფილებაში.

¹ See the list of sites in the Department of the Palaeolithic and Mesolithic of the State Archaeological Museum excavated by S. Krukowski.